

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך כא, תש"ל

על ילון אפשר עוד לומר, שהיה אף כפותח מהלך
מחודש: לא עוד בלשנות עברית כפרט בבלשנות שמית, אלא
נושא נכבד וגדול לעצמו, והבלשנות השמית אך רקע לו,
מסגרת מסביב לו.

אנו היום ספק הוא, אם נוכל להסכים הסכמה גמורה
לדעה שאין להפריד את העברית חוליות חוליות. המלחמה
לראות את העברית בכל תקופותיה אחדות שלמה, ובמיוחד
להכיר בעברית שלאחר המקרא כולה נושא למחקר — היא
הוא הרחק מאחורינו. מתוך הרגשת שלמות צורתה של העברית
ואחדות רציפותה ההיסטורית אנו היום מנסים להתבונן בעברית
לפי חוליות חוליות, שמהן ודרכן ניבט מלוא כוח קיומה.
ילון זיכרונו לברכה היה מן המכוונים לדרך זו.

אמציה פורת

כיצד מקצרים כותרת בעיתון?

„חולית מחבלים פתחה אש על סיור של צה"ל, שהשיב
אש והניס את המחבלים" — פסוקים אלה, הקטוחים מן
העיתון, זיווגם זה לזה בשי"ן הידיעה פסול הוא בלשון
העברית, שכן הפסוק האחרון הוא מה שקרוי בפי חכמי הלשון
„משפט זיקה ממשיך“, שהוא פסול בעברית* . במשפט שלפנינו

* עיין עלי איתן, „על שימוש הלואי ומשפט הזיקה“ לשוננו
לעם, ל"ד ; אבא בנדויד, „שי"נים תותבות ושי"נים עקורות“ לשוננו
לעם, קנ"ה.

יש שני פסוקים עיקריים, האחרון נושא היה המושא של הראשון, והילוכם מן המוקדם למאוחר, כלומר, פעולת הפסוק האחרון מאוחרת בזמן מפעולת הפסוק הראשון. וכך יש לחברם זה לזה: „חולית מחבלים פתחה אש על סיור של צה"ל, והסיור השיב אש והניס את המחבלים“.

מפני שלושה דברים כותבי עברית בימינו משתמשים שלא כדין בזיקקה הפסולה בשי"ן הידיעה: מפני הבורות ומפני קוצר-הרוח ומפני שצר להם המקום בשורה. הבורות אין לה תקנה אלא לימוד, וקוצר-הרוח אין לו תקנה אלא שירגיל אדם את עצמו להאריך רוחו, ויחזור ויפרש את נושא הפסוק האחרון במשפטים כגון אלה.

אבל יש לך פעמים הרבה, ביחוד בדברים שבדפוס, וביתר יחוד בעיתוני היום, שמשתמשים בזיקקה הפסולה בשי"ן הידיעה מחמת קוצר-המקום בכותרת או בשורה, והעורך או המעמד רואים צורך לקצר, ולפיכך אין הם מאריכים ואומרים „והסיור השיב אש“, אלא הם מקצרים ואומרים „שהשיב אש“.

באמת יש לך עיתונאים ועובדי עיתונים וסתם סופרים וריזים שהם בריות בפני עצמן, ודעתם זוחה עליהם כל כך, עד שהם מוציאים את עצמם מן הכלל, ונוטלים רשות לעצמם להכשיר כל טרפה בכתיבתם ובכתיבת חבריהם. ומעשה במר אבא בנדויד, שכתב שתי חוברות מצוינות „לתקנת לשון העיתונים“ (לשוננו לעם קנ"ה, קס"א), ומיד קפץ עליו רוגזו של עיתונאי שאינו בור ואינו עצל במלאכתו, וכתיבתו אינה מן הגרועות כלל, אבל דעתו זוחה עליו כל כך, עד שנטל

רשות לעצמו להורות הלכה בענייני כתיבה, ומיד קפץ בראש לתת הכשר לשיבושי הלשון שבעיתונים. ראה זה דבר תמות בלשון העברית, מה נשתנה שיבושה של העברית מכל דבר שבעולם? שכל דבר שבעולם קשה בניינו יותר מסתירתו, חוץ משיבושה וביזיונה של העברית, שקל בניינם יותר מסתירתם, ויש לך אנשים בימינו, שנוח להם להעמיד את הפרוץ והרעוע ולא לסתור אותו, ואין צריך לומר לא להעמיד תחתיו בניין בריא מן המוכן, שבנו לנו ראשונים.

והללו, מכשירי הטרפות, נעשים כאומרים לך: במקום שאין חשש טעות — מקצר וזוקק בשי"ן הידיעה, ואינו חושש; הרי הדבר ברור, שחזילית המחבלים היא שפתחה אש, והסיור השיב אש לאחר שפתחה החזיליה אש, ולפיכך אתה זוקק כאן מן המוקדם למאוחר, ואינך חושש; שהרי המקום קצר והידיעות מרובות, ואם אנו מאריכים ומפרשים את הנושא ואומרים „והסיור השיב אש“, אין המקום מספיק לנו באותה השורה או באותה הכותרת. ובאמת הרבה כותרות של סדום גורמות, ומחמת הצורך לדחוק ידיעות מרובות במקום מועט קוצצים את רגליה של הלשון העברית ובוראים בה מיני בריות משונות, שאינן כדרכה ואינן כרוחה.

אן חכמתכם, מכשירי טרפות, שחכם ספורט וכדור-רגל טוב מכם. צאו ולמדו מרבנו נחמיה בן אברהם. בשעה שמשדרים משחק של כדור-רגל ברדיו, וכלה כל רגל מן הרחובות, ואנחנו עמך ישראל מסוף ארץ-ישראל ועד סופה יושבים מרותקים למקלטי הרדיו לשמוע את קולו של נחמיה בן אברהם, ובעולם הס, צפור אינה מצייצת ועוף אינו פורח

— באותה שעה יוצא קולו של רבנו נחמיה, וכך הוא אומר :
«הכדור ברגלי שפיגלר, שפיגלר מגלגל ומוסר לבצטני, בעטני
מוסר לנגחני, ונגחני למרפקני, אבל הכדור ברגלי אונצוביץ,
אונצוביץ מוסר לבונצוביץ, ובונצוביץ לגונצוביץ, וגונצוביץ
לדונצוביץ — המצב מסוכן רבותי, אבל פרימו מוציא את
הכדור ומוסר לשפיגלר, שפיגלר לבצטני, ובעטני לנגחני,
ונגחני למרפקני» — וחזר חלילה. כך אומר רבנו נחמיה לנו
עמך ישראל, שאנו יושבים כתלמידים לפניו ושותים בצמא
כל דיבור ודיבור, ונפשנו משתוקקת ללמוד ולדעת הילוכם
של המעשים מראשית לאחרית, וסדר מסירת הכדור מרגל לרגל
ומראש לראש כדיוקו, מוקדם מוקדם ומאוחר מאוחר. באותה
שעה אין רבנו נחמיה עושה דיבורו קפנדריות, ואינו מקצר
כדרך קצרי-הרוח וזחחי-הדעת, ואינו אומר «אונצוביץ שמוסר
לבונצוביץ, שמוסר לגונצוביץ, שמוסר לדונצוביץ», אלא כדרך
רב טוב הוא טורח וחוזר ומפרש את הנושא ואומר :
«ואונצוביץ מוסר לבונצוביץ, ובונצוביץ לגונצוביץ, וגונצוביץ
לדונצוביץ», ואפילו שמות קשים ומשונים מאלה חוזר הוא
ומפרש ואינו מקצר וזוקק בשי"ן הידיעה. ומי לנו דחוק ולחוצץ
במקום ובזמן יותר מרבנו נחמיה באותה שעה? שהרי המשחקים
זריזים, והרצים יוצאים דחופים, והכדור הולך בשני העלמים
מסוף האיציטדיון ועד סופו, ואין המלים מספיקות לרדוף אחר
המעשים, ואף על פי כן אין רבנו נחמיה מקצר שלא כדין
כדרך אחרונים.

אבל כמי הוא מקצר? כדרך הראשונים: מה
הם אמרו: «משה קיבל תורה מסיני, ומסרה ליהושע, ויהושע

לזקנים, וזקנים לנביאים, ונביאים מסרוה לאנשי כנסת הגדולה".
ומה הם קיצרו והשמיטו את הפועל, שכן מסירת משה ליהושע בחוליה הראשונה של שלשלת-המסירה קודה הולך בחוליות שלאחריה, ואין צורך לחזור עליה בכל החוליות — אף רבנו נחמיה מקצר כך. ואי אפשר לקיצור זה אלא בזמן שהנושא חוזר ומתפרש. ועל זה אמרו (קהלת רבה יב, יא); "דברי חכמים כדרבנות' — ככדור של בנות: מה כדור זה מתכדר מיד ליד... כך משה קיבל תורה מסיני ומסרה ליהושע ויהושע לזקנים" וכו'. אשריך בן אברהם, שלא קלקלו מכשירי הטרפות את חושיך הטובים בלשון.

בכלל תדע לך, פעמים הרבה יפה העברית שבעל פה שבפי העם, והיא מכוונת לדרכם ולרוחם של ראשונים יותר מן העברית שבכתב בימינו, העשויה על פי הכשרי טרפה של אחרונים ועל פי השגות כוזבות לגבי מה שהדור ויפה כביכול. וכמה וכמה דוגמאות לדבר, אבל זה אינו עניין לכאן, שאנו דנים בשאלה, כיצד מקצרים כותרת בעיתון.

ובעניין הזה אמרנו, בפסוקים כגון אלו שהבאנו אין לך טוב ויפה מלומר בפסוק האחרון "והסיוור השיב אש והניס את המחבלים". ואם צורך הוא לקצר, עד שאתה מקצר שלא כדין על דרך הזיקקה, הלא אתה יכול לקצר במקום אחר באותו פסוק ולומר "והניס אותם" או "והניס אותה"; ואם עדיין צר לך המקום אתה יכול לומר "והניסם" או "והניסה". ואם עדיין צורך הוא לקצר? אף כאן הורו לנו ראשונים דרך. אל תאמר כמכשירי הטרפות "במקום שאין חשש טעות מקצר וזוקק, ואינו חושש"; אלא כך אמור: במקום שאין חשש

טעות, מקצר ומחבר, ואינו חושש. כגון מה שאמרו בענין עקירת חפץ מרשות לרשות במסכת שבת דף ה ע"א: "זרק חפץ ונח בתוך ידו של חברו..."; ולא פירשו חכמים את נושא הפסוק האחרון, ולא אמרו "זרק חפץ ונח החפץ בתוך ידו של חברו". שהרי ברי היה להם, שהחפץ הוא הנח בתוך קיצרו על דרך החיבור, שאינו טורף את סדר המוקדם והמאוחר ואינו מקדים את המאוחר, ולא קיצרו כדרך שעושים בימינו ולא אמרו "זרק חפץ, שנח בתוך ידו של חברו"; שאילו אמרו כך, לא היינו יודעים, שהילוכם של המעשים מן המוקדם למאוחר, והיינו סבורים היפוכו של דבר, שנטל את החפץ מתוך ידו של חברו וזרק, וכאילו קדמה ניחה לזריקה. ומרובים קיצורים כאלה על דרך החיבור בדברי חכמים.

ועל זה הדרך אנו יכולים לקצר אותו פסוק מן העיתון ולומר: "מחבלים פתחו אש על סיור צה"ל, והשיב אש והניסם" — הרי לך קיצור שהוא יפה לכותרת שצר בה המקום, או לכתובת קצרה מתחת לתמונה, ואף לסתם שורה בעיתון.

במה דברים אמורים, בזמן שאין חשש טעות, כגון בפסוקים שלפנינו, שנושאייהם שונים על פי מספרם או מינם, ופעולתם שונה, והדברים ברורים. אבל יש לך פסוקים, שהקיצור הזה אינו יפה להם בשום פנים, ואסור לקצרם כך, כגון שלא היינו יכולים לקצר ולומר "משה מסר תורה ליהושע ומסרה לזקנים"; שהרי מכאן לא היינו יודעים, שהדברים

אמורים בשני פסוקים שהאחרון נושא הוא המושא של הראשון. והיינו סבורים, שמשם הוא שמסר אף לזקנים. לפיכך יש לפרש כאן את נושא הפסוק האחרון ולומר „וי הוּשַׁע [מסרה] לזקנים“.

כל זה אמור במקום שיש הכרח לקצר, כגון בכותרת של עיתון, אבל סתם אדם שיושב וכותב, וזמנו בידו, והדיו בקולמוסו, ראוי לו להאריך ולפרש את הנושא בפסוקים כאלה ולומר „והסיוֹר השיב אש“, או „והוא השיב אש“, וכן כל שאר מרמזים הבאים במקום הנושא שהיה מושא בפסוק הקודם, כגון „וזה“, „והלה“ וכדומה. לפנינו בישראל הייתה החכמה מרובה מן הנייר, ואילו באו חז"ל להאריך ולפרש כל דבר ודבר, לא היו מספיקים, ולא היה המקום מספיק להם. לפיכך אחזו להם לשונות של קיצורים. אבל בימינו, שהנייר מרובה מן החכמה, מוטב ליחד קיצור כגון „והשיב אש“ לכותרת של עיתון.

ואל תאמר, כפי שמן הסתם יקפצו ויאמרו זוחי הדעת, מכשירי הטרפות, שוב אין העין רגילה בכגון אלה. אין לך דבר שאין בכוחם של עיתונים להרגיל בו את הבריות בזמן קצר, בטובתם ושלא בטובתם, ושיבושי הלשון יוכיחו. כשם שהרגילו העיתונים את הבריות לקיצור הפסול על דרך הזקיקה, כך יש בכוחם להרגילם לקיצור הפשר על דרך החיבור. אבל במקום שיש חשש טעות, יוגיע מחוץ ואל יקצר, שהצורך בקיצור צורך הוא, ותקנתה של הלשון העברית צורך היא, ומוטב שיתפתלו כל עורכי העיתונים והמעמדים למיניהם, ואל יכבה נרה של הלשון העברית.

בייחוד יפה הקיצור על דרך החיבור בו"ו בזמן שהו"ו היא "ו"ו המסובב", כלומר, בזמן שהפסוק הראשון הוא סיבה והאחרון מסובב. ו"ו המסובב לעולם משתמע ממנה ולפיכך (או ועל כן או ולכן). בעתון "מעריב" מיום 3.4.70 מסתיימת כתובת בת שורה אחת מתחת לתמונה בזה הלשון: "... התעמר באשתו שנתגרשה ממנו". ברור שאם הכוונה היא שהוא התעמר באשתו — ולא בגרושתו — יש לתקן על פי המוצע כאן ולכתוב: "התעמר באשתו ונתגרשה ממנו". הו"ו כאן היא ו"ו המסובב, כלומר, אין היא קיצור של "ואשתו" או של "והיא" בלבד, אלא היא אף קיצור של ולפיכך, ואילו כתבנו "התעמר באשתו, ולפיכך נתגרשה ממנו", לא היינו צריכים לחזור ולפרש את גושא הפסוק האחרון ("אשתו" או "היא"), וממילא נראה לנו הקיצור "ונתגרשה ממנו" טבעי ומכוון יפה לרוח העברית. ולענייננו נוסף, שו"ו המסובב לעולם מחוברת לפסוק המאוחר בזמן, שהרי המסובב מאוחר מן הסיבה.

וכשם שיפה הו"ו כשהיא מחברת את המסובב המאוחר, כך יפה השי"ן כשהיא זוקקת את הסיבה המוקדמת, בזמן שהפסוק הראשון הוא מסובב, והאחרון סיבה, והילוכם אפוא מן המאוחר למוקדם. כגון במשפט: "סיור זה"ל השיב אש והניס מחבלים שפתחו עליו אש"; או במשפט: "האשה נתגרשה מבעלה שהתעמר בה". בפסוקים האחרונים שבמשפטים האלה אין השי"ן שי"ן ידיעה צרופה, אלא משתמעת ממנה גם שי"ן הסיבה ("כי" המקראית): "האשה נתגרשה מבעלה, [מפני] שהתעמר בה" או "כי התעמר בה". מן הבחינה הסגנונית של בדיקת הכתוב יש שהחלוקה התחבירית אינה ממצה את התוכן, ולגבינו הפסוק "שהתעמר בה" הוא ספק משפט-לוחאי ספק

משפטי־סיבה, או משפטי־לואי ומשפטי־סיבה כרוכים יחד. שהרי מצד הסגנון התשובה על השאלה, אי־זה בעל־היה לאישה, כל תכליתה היא להסביר, מפני־מה נתגרשה ממנו. לפיכך נוח לנו להגדיר את הוֹיִן ואת השיינין על פי המשתמע מהן, ולא את הפסוק כולו. מטעם זה קראנו לשיינין שיינין הידיעה, להבדילה משיינין אחרות, כגון שיינין התכלית (כדי ש... : "תן לו את הספר שיקרא בו"); או שיינין הסיבה ("כי": "אל תחזיק טובה לעצמך, שלכך נוצרת"); או שיינין המושא ("כי" המקראית: "ביקשתי שיתנו לי שהות לעיין בדבר"). ונעיר כאן במוסגר, שהמרת השיינין ב"כי" בסגנון המעורב יפה לשיינין הסיבה ולשיינין המושא, אבל ראוי להימנע ממנה לגבי שיינין הידיעה — או שיינין הלואי — והמקפיד בכתיבתו יכתוב "הבשורה, שהמלאכה גמורה, שיימחה אותי" ולא יכתוב "הבשורה, כי המלאכה גמורה"; או שיינין המצב ("ראיתי אותו שהוא נכוד"); או שיינין התולדה (כל כך ש... או: עד ש... או כל כך, עד ש... : "התבלבל כל כך שנאלמה לשונו"), וכן כל שאר שיינין, שאינן שיינין הבאה להודיע, איזהו השם האמור לפנייה. הכתיבה אינה תמיד פרי חשיבה לוגית אנאליטית צרופה, אלא היא גם פרי יצירה פסיכולוגית, הכורכת במלה־הסמל יותר ממשמעות אחת, והדברים ידועים. לפיכך יש שבשיינין אחת כרוכות כמה שיינין, כגון ששיינין הידיעה אתה שומע בת־קול של שיינין הסיבה. עלי איתן, במאמרו החשוב "על שימוש הלואי ומשפט הזיקה" (לשונונו לעם ל"ד), מביא משפט זיקה ממשך: "שמעתי מפיו דברים מעליבים, שעניתי עליהם בחריפות", והוא מתקן "ועניתי עליהם", ולהלן הוא מציע עוד דרך — להוציא את המשפט מגדר משפט ממשך ולעשותו לואי מצמצם: "שמעתי מפיו דברים מעליבים, שהייתי מוכרח לענות עליהם בחריפות". לשיטתנו בבדיקה

הסגנונית נראה לנו, שהמשפט האחרון נשמע נכון לאוזן האמונה על העברית גם מפני שבצירוף „שהייתי מוכרח“ אין השייך שייך ידיעה צרופה, אלא משתמעת ממנה בת־קול של שייך התולדה: „שמעתי מפיו דברים מעליבים [כל כך], שהייתי מוכרח לענות עליהם בחריפות“. הפסוק „התעמר באשתו שנתגרשה ממנו“, אפשר אפוא לתקנו גם על ידי החלפת שייך הידיעה בשייך התולדה: „התעמר באשתו, עד שנתגרשה ממנו“. שייך התולדה, כמו ו' המסובב, לעולם מקומה בפסוק המאוחר, וממילא שימושה כאן כשר בתכלית.

ראובן סיוון

הכותרת וגלגוליה

ראיתי דברי הפרופ' חיים רבין ('לשוננו לעם', קונטרס המאתיים) בעניין כותרת (של עיתון או פרק) ונזכרתי סיפורה של מלה זו כפי ששמעתיו מפי יצחק בן־דוד ז"ל, ימים אחדים לפני נפלו בהפגזת ירושלים בתש"ח, ואמרתי אציבה נא לז בזה יד¹.

המלה נתחדשה במערכת 'דבר' בעצה בין ברל כצנלסון לבין בן־דוד. יש כמה וכמה פסוקים במקרא (בעיקר במלכים א', פרק ז), שבהם הכותרות נזכרות 'על ראש העמודים'.

1. יצחק בן־דוד, תרנ"ג—תש"ח, סופר ועיתונאי. היה מזכיר הועד הציבורי להוצאת מילון בן־יהודה. ב'פרוספקט' למילון, שהוציא בתש"ז, נתפרסם מאמרו 'בחבלי יצירה'. המאמר תופס 70 עמודים והוא מחקר מקיף על המילון.